

OD KOD VODNIKU SNOV ZA BASEN KOS IN BREZEN?

Boris Merhar

Kakor je znano, se basnopisci nikoli niso kdo ve kaj menili za snovno originalnost, marveč so tudi najbolj sloveči med njimi obilno zajemali iz tujih virov. Kajti poglobitna stvar jim je bila slej ko prej nauk ter način, kako so to ali ono, ponajveč živalsko alegorično zgodbo po svoje povedali ali pa jo, kar je bilo pesnikov med njimi, prelili v verze. Spričo tega se pač ne smemo čuditi, če je tako delal tudi naš Vodnik. Tako so bili za zadnji dve izmed štirih njegovih basni (Petelinčka, Kos in brezen, Sraka in mlade, Nemški in kranjski konj) za devni tuji vzorci že pred leti izpričani (prim. L. Legiša, SJ 1939, 233 in 1940, 184; I. Grafenauer, Zgodovina novejšega slovenskega slovstva I, 26), izmed ostalih dveh pa bržčas le skromna Petelinčka lahko v celoti pripišemo pesnikovi lastni domiselnosti — kajti za basen o »kosu in breznu« bomo v naslednjem pokazali, da je Vodnik dobil snov zanj po vsej verjetnosti iz neke naše ljudske pripovedi.

Na misel o nekakšni zvezi te Vodnikove basni z ljudskim snovanjem nas navaja pravzaprav že sama prikazen ptiča kosa, ki je v naši ljudski pesmi — pripovedni »živalski« kakor tudi v otroški — ne le nadvse priljubljen, marveč je v njej deloma tudi podobno označen: kot neugnan ljubimec, ki »ima ljubce tri« (SNP, 943, 945—947, 957) in tudi človeške »dečle« rad »večbarti vidi« (SNP, 956). Na tak glas pa je prišel kos med našim ljudstvom očitno zaradi svojega zgodnjega parjenja, saj se po Erjavcu (ZS III, 177) »večkrat... že meseca svečana, ko sneg še pokriva gozd in polja, razlega iz hoste njegova snubaška pesem«. Vendar pa bi bil zgolj ta moment še vse prešibek za kakršnekoli daljnosežnejše zaključke o snovnih virih pričujoče Vodnikove basni, zlasti še, ker se nam v tej smeri nudijo še druga, zanesljivejša oporišča. Predvsem se moramo bolj kot na pesem samo, kakor je bila prvokrat natisnjena v šele po vojni najdeni Mali pratiki 1798 (obj. A. Gspan v SR 1948, 279) in nato — nekoliko popravljena — v Pesmah za pokušino (1806), opreti na zadevni Vodnikov zapis v njegovi Perpravi za Pesme (Ms 548 v NUK). Ta Vodnikov zapis je bil kot zasnova njegove basni o »kosu in breznu« sicer že upoštevan in objavljen (I. Grafenauer v Cvetju 5, 1935, str. 108), tu pa je za nas važen še z drugega vidika, ker namreč o njem domnevamo, da je po svojem izvoru le bolj ali manj prosta obnova neke ljudske pripovedi, ki se je Vodniku

očividno zdela porabna za predelavo v pesem. Ker bomo morali ta Vodnikov zapis nekoliko razčleniti, nato pa še primerjati z dvema drugima, za vso našo presojo važnima, ker že nesporno ljudskima zgodbama, ga moramo na tem mestu dobesedno navesti (le z neznatnimi pravopisnimi popravki, v glavnem po Grafenauerju):

Kadar je brezen gori šal, poje kos lepo. Brezen praša, kako, de vže zdaj poješ? K.: Zakaj bi ne, moj brat se je včeraž oženil, jest se bom pak jutri. Brezen pravi, jest grem šele gori. K.: Pojdi, kamer hočeš. Gre brezen memo mlinarja, ta z otavo jez maši; pravi, jest grem šele gori. M.: Kamer hòč'. — Kadar gre brezen doli, najde mlinarja, k' je kravo s svedram drl. B.: Kaj delaš? M.: Krava mi je lakoto crknila. B.: Kaj ti nisem povedal, de grem šele gori; kako pak, de s svedram dereš? M.: Kedor zna; zna. Kos pod grmam od mraza drgeta. B.: Kaj delaš? K.: Moj bratec je včeraž mraza vmrl, jest bom pak jutri. [Grafenauer, ki je hotel na omenjenem mestu opozoriti le na ožjo snovno podstavo basni, citira le do tod — Vodnikov zapis pa dejansko tu še ni končan, marveč teče še takole dalje:] Brezna sreča ovčjider (April): O ko bi bil jest tako globoku v zimo bil ku ti, bi naredil, de bi v kravi tele zmrznilo. B.: Jest bi pak na tojim mestu naredil, de bi od sonca krop zavrel.

Citirani Vodnikov zapis je brez naslova, pač pa je pisec v prvi vrsti na robu pripisal »Sušec z repam zvija«, s čimer je tudi povsem pravilno označil bistveno vsebino tega teksta, ki podaja pravzaprav le z nekakšno zgodbico predočeno ljudsko »vremensko modrost« o breznumarcu: da je — kot predhodni mesec med zimo in spomladjo — nevarno sprevrgljiv in utegne kot tak marsikomu prekrizati njegove račune. Vendar pa merita na takšno oznako brezna samo prvi dve njegovi srečanji, s kosom in z mlinarjem, zadnje — z aprilom — pa se zdi kar nekako pritaknjeno, ker označuje brezna* že s povsem druge, za samo zgodbo nebitvene strani. Da sodita v zadevno ljudsko zgodbo res samo prvi dve breznovi srečanji, bomo v nadaljnjem še posebej pokazali, zastran tretjega, »pritaknjenega« dela pa naj že tu opomnimo, da je v naših poznejših zapisih vsaj delno izpričan samostojno, brez zveze s kakršnokoli zgodbo. V Štrekljevi zapuščini IV (NUK) je namreč v zbirki nekega dijaka A. V. (V. a) naslednji zapis: »April prav: če b' biu jest sušec, bi biu tako mrzu, da b' tele u krau zmrznu« — in še na drugem mestu isto z navedbo »Izpod Šmarne gore«, le da to pot z dijakovo (po vsem tem neupravičeno) pripombo, da bi moralo biti namesto april »pač februar«, namesto sušec pa »januar«. V Vodnikovem zapisu imamo torej še nekaj več, to je najprej posebno, doslej menda še neznano ime ali vsaj pridevek za april (»ovčjider«, ker »ovce dere«, kajti »mali traven z navade rad pobira jagneta mlade«, N 1844, 60), nato pa še breznov zafrkljivi odgovor. Eno kakor drugo je šlo v tej obliki pozneje najbrž v pozabo, nekakšno nasprotstvo med tema mescema pa imamo v naši ljudski vremenski modrosti sicer še izpričano, na primer: »Če sušec vabi ovčice na paše zelene, jih mali traven spet pod streho zažene« (Ferdo Kočevar, Ms 518 v NUK).

* Tu pridržujem Vodnikovo tožilniško obliko. — B. M.

Nedvomno je imel Vodnik s to basnijo več truda in je vanjo vložil tudi več svojega kakor pa v basen Sraka in mlade, kjer se je lahko oprl na pravo, literarno izdelano basen. To nam potrjuje tudi njegov osnutek za slednjo basen v isti Perpravi za Pesme, kjer si je stvar pod naslovom Sraka zapisal le čisto na kratko, le v dveh bistvo zgodbe obsegajočih stavkih, medtem ko je moral v našem primeru breznova srečanja najprej še poenostaviti ter izluščiti iz njih sólo kosovo zgodbo. Vrh tega pa se zdi, da se je stvar sprva sploh gibala nekod v območju Vodnikove zgolj vremenske »stare pratike« in bi zapisa ob nastanku niti še ne mogli imeti za pravo zasnovo poznejše basni: taka možnost se je pesniku pokazala pač šele nekaj pozneje, to je potem, ko je začel svojo zamisel doganjati v smislu svoje moralnopoučne »nove pratike«, kar je imelo za posledico, da je vso stvar zasukal ter postavil kosa in njegovo svarilno zgodbo na prvo, brezna pa na drugo mesto. Od tod potem tudi naslov basni (Kos inu Brezen 1798 oziroma Kos inu Sušec 1806), v istem zaporedju pa je v pesmi podan tudi zaključni, »novopratikarski« dvojni nauk:

Kamer tvoja slà ti kaže,
preveč nagel nimaš bit;
stara pratka se nezlaže;
Sušec ima rep zavít.

(MP 1798)

Kamer tvoja slà ti kaže,
preveč nagli nimaš bit;
stara Pratika se ne zlaže;
Sušec ima rep zavít.

(PP, 1806)

Iz povedanega je razvidno, da je »morála« Kosa in brezna v glavnem povsem Vodnikovo delo, medtem ko je imel za priključeno vremensko modrost — po kateri se ta basen razločuje od ostalih treh njegovih zgolj moralnopoučnih basni — kakor tudi za zgodbo sólo vso oporo v svojem cit. snovnem viru. O tem Vodnikovem zapisu je bilo že povedano, da je bil po vsej verjetnosti posnet iz ljudskih ust, za manj pomembni zadnji, nekako pritaknjeni (ter v basni z drugim vred neupoštevani) del tega njegovega zapisa pa je bilo to tudi že поблиže izpričano. Po vsem tem moramo zdaj preiti na poglobitni del zgodbe ter tudi zanj predložiti že napovedani ljudski vzporednici, ki naj nam našo domnevo nekoliko trdneje podpreta. Zapis, ki ga imamo tu kot prvega v mislih, sicer ni slovenski, marveč nas vodi v območje kočevske folklore, zaradi česar bi se njegova pričevalnost utegnila zdeti nekoliko problematična — toda pomisliti moramo, da je že Korytko (1838) imenoval kočevsko ljudstvo »v nemščino prevedeno slovansko knjigo« in da so poznejša raziskovanja to njegovo sicer hiperbolično sodbo prav v pogledu folklore izdatno podkrepila (prim. Fr. Marolta Slovenske prvine v kočevski ljudski pesmi, Kočevski zbornik, 1939, 175). Razen tega pa se bo nekaj takega pokazalo tudi v primeru te naše kočevske zgodbe same. Zapisal* jo je v kočevskem Borovcu (Morobitz) Wilhelm Tschinkel (ZÖV 1911, 82) in se glasi:

* Ne glede na prenos v knjižno nemščino po dikciji pač tudi to še ni čisto pravi zapis. — B. M.

Zu Gregori (12. März) tschellent (gesellen = paaren) sich die Vöglein. In einem Jahre waren sie um diese Zeit wieder recht fröhlich, besonders eine Amsel sang gar schön. Da kam Gregor vorüber und fragte sie, warum sie gar so lustig sei. »Wir haben gestern Hochzeit gehabt und darum singen wir heute noch so schön,« antwortete die Amsel. »Weißt du nicht, was noch da oben ist?« fragte Gregor, indem er zum Himmel empor deutete. »Warte nur, bis ich wieder komme!« Als er nach einigen Tagen wiederkehrte, da war die Amsel Hungers gestorben, denn es war wieder viel Schnee gefallen.

Gregor kam auch zu einem Müller, der das Wasserwehr gerade mit Grummet verstopfte. »Was machst du da?« fragte Gregor. — »Ich bessere das Wehr aus, damit mir Wasser bleibt zum Mahlen.« — »Weißt du nicht, was noch da droben ist? Warte nur, bis ich wieder komme!« Wie Gregor nach kurzer Zeit wieder an der Mühle vorüberging, da waren dem Müller alle Kühe verhungert. Es hatte wieder tüchtig geschneit und der Müller hatte zu früh sein letztes Futter vergeudet.

Na prvi pogled je jasno, da gre tu za isto zgodbo kakor v 114 let starejšem Vodnikovem zapisu v Perpravi za Pesme, jasno pa je tudi, da na kakršnokoli genetično odvisnost te kočevske pripovedi od Vodnika ni mogoče misliti. Vplivati bi bila mogla sploh samo pesem, ker je samo ta prišla na svetlo, toda v vse večji meri in povsem očitno se nam tu kaže podobnost prav med Vodnikovo rokopisno »zasnovo« Kosa in brezna ter to kočevsko zgodbo. Od tod pa se nam kot edino mogoč vsiljuje zaključek, da izhajata obe zapisani zgodbi, Vodnikova in kočevska, iz istega vira — iz neke stare slovenske ljudske pripovedi, ki so si jo od svojih slovenskih sosedov posvojili tudi Kočevarji. Med njimi je bila pozneje, a že v našem stoletju, celo prej zapisana kakor pa prvokrat za Vodnikom spet med nami, ki smo ji prišli vdruživci na sled ter jo zapisali šele po tej vojni (M. Matičetov 1949 v Ospu pri Trstu). Kje je zgodbo slišal njen prvi zapisovalec Vodnik, ne vemo, vendar bi se dalo spričo cit. kočevske variante misliti predvsem na Ribnico, kjer je Vodnik služboval v letih 1788—1792. Za to bi govorila tudi okoliščina, da je imel od tam še nekaj drugega ljudskega blaga, zbranega pod naslovom Mythen, zu Ribniza geglaubte (volkodlak, vejdamec, pogorni mož idr., Ms 540 v NUK), le da si je oboje zapisal nedvomno šele v Ljubljani, kajti v Ribnici si je jel beležiti menda šele komaj po kako ljudsko besedo (DS 1909, 414). Ker v tem primeru seveda nimamo opravlka s pravim zapisom, temveč le z obnovo, je v Vodnikovem tekstu tudi le malo narečnih potez; zato pa bi tudi dejstvo, da te poteze kažejo na Vodniku sploh bližjo gorenjščino (hòč, tojim), še nikakor ne govorilo zoper ribniški izvor zapisane zgodbe. Ker pa je bila stvar v Vodnikovem času nedvomno precej bolj znana kot dandanes, bi jo bil utegnil slišati še drugje, in to morda le (tudi) na Gorenjskem, kjer je naša zgodba zapustila nekaj sledu v pregovoru, ki ga je zapisal M. Rode (Štrekljeva zapuščina III): »Kdor zna, pa zna kakor tisti, ki je s svedrom kravo drl (Gorenjsko).«

Ne glede na vso očitno podobnost med Vodnikovim zapisom in kočevsko varianto pa se kažejo med njima tudi prav zanimive razlike. Pri Vodniku spremljamo brezna na eni sami dvojni poti »gor« in potem

»dol«, pri čemer sreča brezen »gor« grede kosa in za njim mlinarja, »dol« grede pa najprej le-tega in nato onega. V kočevski varianti imamo namesto ene same dve taki dvojni poti, posebej za kosa in posebej za mlinarja, glavna njena posebnost pa je v tem, da nastopa namesto brezna (sv.) Gregor in se vsa stvar sploh navezuje na znano gregorjevske ptičje svatbo. Gregor tu sicer ne pravi izrečno, da »gre šele gor« (gre-gor!), marveč le svareče pokaže proti nebu, s čimer pa dejansko le nakaže isto — »slovensko« smer svoje poti. To nam potrjuje tudi naslednje kočevsko »vremensko pravilo«, ki ga je zapisal isti W. Tschinkel: »Ist zu Gregori (12. März) schönes Wetter, so sagt man: Göre geat erscht aulin, ar b'rt erscht uhar schüt'n! (Gregor geht erst hinauf, er wird erst herabschütten!)« (ZÖV 1909, 177 in v knjigi Gottscheer Volkstum, 1931, 223). V obeh primerih gre seveda za odsev slovenske besedne igre Gregor — »gre gor« ter se nam tako tudi s te strani potrjuje domneva o slovenskem izvoru te kočevske ljudske zgodbe. V tej zvezi naj še omenimo, da ima isto besedno igro — in bržčas ne kot lasten domislek — tudi M. Valjavec v svoji »narodni legendi« Sv. Gregor (SG V, 1860, 34): »...ino ker je Gregor, za vodo on gor gre.«

Zamenjava brezna-marca z Gregorjem je sicer prav mogoča in razumljiva — saj je kajkavcem marec celo kar »grégorščak« — vendar pa gre v naši zgodbi prvenstvo nedvomno Gregorju in ne Vodnikovemu breznu. Za to govori razen kočevske variante tudi že omenjeni drugi slovenski zapis iz Ospa, ki ga bomo še citirali, kakor tudi okoliščina, da je bil za vlogo v takšni zgodbi ljudstvu pač mnogo porabnejši kot »prvi pomladni svetnik« splošno znani Gregor kakor pa nekakšen poosebljen mesec. Sploh pa že ta ljudska povezava Gregorja z začetkom pomladi kaže precej daleč nazaj — še v čas pred uvedbo (1582) sedanjega gregorijanskega koledarja, ko je tudi naš Trubar natisnil za tisti čas pravilno ljudsko koledarsko znanje, da »sveti Gregor, mali križi dasta nuč, dan v eni viži« (1557). Spričo tega pa bi niti ne bilo izključeno, da je brezna spravil v to zgodbo Vodnik sam, bodisi povsem premišljeno ali pa, ker mu je bila ob poznejšem obnavljanju vsa stvar že precej zbledela. Sicer pa že Vodnikova upesnitev te zgodbe in njegove poznejše spremembe v pesmi opozarjajo, da mu je stvar povzročala precejšnje preglavice. Iz teh njegovih sprememb je razvidno, da ga je posebno motila breznova pot »gor« in »dol« ter je iskal zanjo ustrezno racionalno osnovo, to je v kakšnem smislu naj bi šel brezen (ali sušec) kot določena koledarska, časovna enota najprej gor in potem dol. V takšnem preudarku se mu je pokazalo, da gre tu pravzaprav za lunine spremembe v marcu, in tako je že v prvi redakciji svoje basni v MP stvar razčlenil ter poleg brezna oziroma sušca (s podčrtno opombo = »Sušic, ali Marc«) dodal za isto vlogo še mlaj in šip (ščip), v drugi redakciji (PP) ima namesto slednjega polni mesec, sicer pa namesto brezna le sušec in opombo, da je to »Mesec, to je Mlaj, Šip inu zadnji kraje mesca Marca«, medtem ko je v poznejši rokopisni

redakciji dodal še (po smislu: zadnji) »krajc«. Ker pa je v tej zvezi in v svojem nadaljnjem prizadevanju, »kranjski jezik čeden narediti«, tudi spoznal, da pomeni »gori gre« tu torej toliko kakor »narašča«, je ta izraz nazadnje kot germanizem sploh izločil oziroma nadomestil z »iz mlaja gre(m)« ter tako zabrisal še zadnjo otipljivejšo sled za breznovim predhodnikom Gregorjem.

Iz vsega povedanega je razvidno, da izraz »gre gor« v ljudski zgodbi seveda ni bil nikakršen germanizem, marveč je meril, navezan na besedno igro z Gregorjem, na »pravo« pot, ki jo napravi ta nevarni predpomladni — in po starem koledarju celo prav ekvinokcialni — svetnik »gor« v nebo, da od tam potem pritrese sneg in mraz. Bistvo te zgodbe je bilo pač v tem, da Gregor prinese mraz, torej tisto, kar nam na kratko povedo tudi naslednji vremenski verzi: »Svet Gregor velevala kožuhe kupit, on vodo odeva, zna v stročje zaviti!« (M. Ravnikar-Požencan, Ms 483 in F. Kočevan, Ms 518 v NUK). Zaradi tega pa je mogel iti Gregor v krajih, kjer besedna igra ni delovala ali pa sploh ni bila mogoča, v isti svoji vlogi tudi kam drugam, kakor gre v naslednji — že napovedani primorski varianti na semenj po kožuh za svojo mater:

Grgúr in kosić

Sv. Grgur je šou u semenj po bošč¹ in je čou kosića, ke je prepevou lepo. Jen potle je reku Grgur:

»Ka poješ, ke jes gren kumej materi ponj kožeh, ke se bo zima začela!«

Kosić je reku:

»Jes san grubo² veseu, ke imen vrej mlade!«³

Grgur:

»Boš ben vidu, ke se bon vraču!«

Res potle Grgur, ke je šou nazaj sas semnja, ke je nesu kožeh materi, sta se nejdla učep, ga je šou pozdravet:

»Ka si taku žalosten?«

Je reku kosić:

»Pejdi naprej, ke jest ne moren govort od žalosti...«

— ke so njegovi tići usi pogágenli.⁴

»Ka ti nisem povedou jest, da se bova vidla, ke bon šou nazaj?!«

V Ospu pri Trstu 26. septembra 1949 zapisal M. Matičetov. Povedala mu je to zgodbo Ančka Prebenéšca (Ana Vodopivec, roj. Žerjal), roj. v Prebenegu (od tod »Prebenešca«), priženjena v Osp št. 71 h »Koroščanu«.

Rkp. EM 3/19, 32—33.

Značilnost te primorske variante je predvsem v tem, da v njej nimamo srečanja z mlinarjem in da se je zaradi oblike Grgur za Gregor razvijala brez zveze z besedno igro, katere odsev je bil še bolj ali manj viden tako v kočevski kakor tudi v Vodnikovih varianti. Slednji

¹ Bošk = gozd.

² Grubo = močno (grobo).

³ Ko je — ne vem več, kako — prišlo do tega, da je ženska zgodbo ponovila (nemara je prišel nekdo zraven, ki ni slišal vsega od začetka), se je kosov odgovor glasil: »Kaku ne bon biu veseu, ke jemam lepe mlade!«

⁴ Pogágenli = poginili.

dve kažeta sploh bližnjo medsebojno sorodnost in kot pripovedno bogatejši verjetno tudi starejšo razvojno stopnjo te zgodbe, žal pa nam tu preskopo gradivo onemogoča kakršnekoli trdnejše zaključke. Poudariti pa velja vsekakor še to, kar je vsem trem variantam skupnega, namreč njihov čisto pratikarsko vremenski smisel ter odsotnost slehernega (ljudskemu fabuliranju sploh dokaj tujega) moralizujočega hotenja. Kakor smo že ugotovili, je v to smer preokrenil zgodbo šele Vodnik v svojem prosvetljenem moralnopoučnem prizadevanju, ki pa je kot pratikar v tej basni vendarle pridržal tudi vso vremensko modrost svojega ljudskega snovnega vira.

Tako bi bilo torej naše vprašanje, vsaj kolikor zadeva Vodnika, v glavnem rešeno, drugače pa je s problemom te ljudske zgodbe same, ki ga s temi izvajanji šele komaj nakazujemo. K nadaljnji osvetlitvi, zlasti v pogledu razširjenosti te zgodbe, bi seveda največ prispevale nove variante, ki bodo našim raziskovalcem bržčas še kje prišle pod pero, razen tega pa bi kazalo upoštevati tudi druge ljudske zgodbe, ki v njih nastopa sv. Gregor. Nekaj migljajev v to smer nam nudijo, kakor se zdi, že v tem članku obravnavane tri variante. Tako bi se ob dveh momentih, ob kosovem-Gregorjevem srečanju z mlinarjem (Vodnikova in kočevska varianta) in ob Gregorjevi skrbi za mater (primorska varianta), dalo misliti na nekačšen asociativni vpliv neke druge in najbrž precej bolj razširjene zgodbe o istem junaku — stare srednjeveške ojdipovske legende o »dobrem grešniku« »Gregoriju na kamnu« (Aarne-Thompson 935). To legendo, ki naj bi učila, kako huda pokora poravnava tudi največje grehe, so ljudstvu pač tudi pri nas že zgodaj posredovali pridigarji, pozneje pa se je širila tudi po pismenski poti, zlasti po bukovnikih (izpričana v rkp. legendariju M. Nagliča, Čas 1909, 207). Gre seveda le za isto, tu in tam Gregorja in mlinarja (pri jezui) povezujočo predstavo, sicer pa je zveza med njima v legendarni zgodbi povsem druga, skraja pač res tudi le naključna, nato pa vse ožja: mlinar postane v tej zgodbi Gregorju, od staršev oziroma matere zavrženemu in k njemu v sodčku (»kišti«, cajni, jerbaščku) priplavljenemu dojenčku, rešitelj ter mu ostane rednik vse dotlej, da doraste in se odpravi v svet, kjer bo nevede zagrešil svoj ojdipovski greh — zakonsko zvezo z lastno materjo (J. Jurčič — slednje je pri njem spričo drugotnih pravljičnih motivov odpadlo — ZS I, 41 in 488; I. Šašelj, Bisernice II, 235, le da zelo okrušeno in celo brez Gregorjevega imena; Fr. Kramar, zap. v Borovnici 1910, Štrekljeva zapuščina II; T. Ljubič, Ljudske pripovedke iz Dobropolj, 1944, 63). Po piscu tega članka znanem gradivu v slovenskih variantah mlinar celo povsem prevladuje kot Gregorjev rednik (4:1), tako da se nam utegne ta okoliščina pokazati celo kot posebna slovenska poteza te legende (v dobropoljski varianti je tudi sam Gregor sin mlinarskih staršev; nejasno, če brata in setre). V že omenjeni Valjavčevi, po pripovedovanju njegove tete spesnjeni »narodni legendi« najde »škatlo« z otrokom ribič, enako v njegovem (tej upesnitvi kar sumljivo podobnem)

zapisu iz varaždinske okolice (SG 1860, VI, 50), medtem ko se v kočevski varianti, ki jo je zapisal W. Tschinkel) v Gornjem Mozlju, namesto vsega tega le na kratko omenja, da je mati otroka »odpravila (odposlala) daleč stran« (»Gregorius auf dem Steine«, Gottscheer Volkstum, 132). Za primerjavo bodi tu le omenjeno, da v srednjeveški nemški literarni obdelavi te legende (Hartmann von Aue, okrog 1200), otroka, izpostavljenega v barki na morju, najdejo ribiči, ti pa ga izroče opatu bližnjega samostana, ki potem poskrbi za njegovo vzrejo in vzgojo. Tako se nam torej v našem mlinarju kot Gregorjevem redniku nedvomno kaže — ker ob tem skopem gradivu še ne moremo delati večjih zaključkov — vsaj vse vidnejša odstranitev od zadevnega nemškega vzorca kakor pa v Valjavčevem ribiču, ki zanj kakor sploh za to Valjavčevo verzijo lahko domnevamo posreden ali neposreden vpliv omenjene Nagličeve, »po nemški ljudski knjižici« prirejene zgodbe (prim. Kres 1885, 244, in Čas 1907, 318 sl., 1909, 207; kakor vse kaže, se je Nagličev »legendarij« med zadnjo vojno izgubil).

Če nas je ta Gregorjeva zveza z mlinarjem vodila na začetek, nas vodi njegova skrb za mater v primorski varianti na konec legende o »dobrem grešniku«: po hudi, dolgi pokori za svoj ojdipovski greh, ki jo je opravljal na samotnem skalnatem otoku sredi morja, je bil Gregor čudežno izbran za papeža, sloves novega papeža pa privede k njemu v Rim po odvezo njegovo mater, ki se je medtem tudi sama hudo pokorila — tedaj se spoznata in Gregor vzame mater k sebi. Zdi se torej verjetno, da je ta zaključek legende o »Gregorju na kamnu« nekako vplival na pot primorskega Gregurja »po kožuh za mater«, čeprav tam taka gregorjevska legenda doslej še ni bila zapisana. Spričo prepričlega gradiva pa take verjetnosti tudi ne zmanjšuje okoliščina, da ima izmed 5 slovenskih variant, ki jih imamo tu v razvidu, tako obojestransko srečno razsnovo samo ena, dobrepoljska (imata jo sicer tudi varaždinska in kočevska):

Njegova mati [ki je takoj po razkritju strašne resnice »pustila vse posvetno; razdala je imetje in stopila v samostan«] medtem ni mogla dobiti pri nobenem spovedniku odveze. Zato se je napotila do papeža. Ni spoznala sina, on pa jo je spoznal. Ko se mu je spovedala in jo je odvezal greha, se ji je razkril. Ostala je pri njem in še dolgo živela.

Odsotnost tega momenta v ostalih štirih slovenskih variantah je deloma le slučajna oziroma vsaj razložljiva z njihovimi posebnostmi: za Jurčičevo in Šašljevo smo vzroke, zakaj je ta stvar pri njih odpadla, nakazali že z njihovo oznako, v Valjavčevi upesnitvi je spričo siceršnje skladnosti obeh njegovih zgodb ta vrzel sploh problematična, zadnja, Kramarjeva borovniška varianta pa je v tej četvorici sploh najbolj zanimiva, ker je v svojem zaključku povsem samosvoja. Tu se namreč zgodba, ki jo je Kramarju 9. julija 1910 pripovedoval »79-letni Janez Korenčan, Radeckijev veteran«, razsnuje čisto drugače in deloma celo v nasprotju z omenjenim moralnosodbudnim značajem te legende:

Svetga Gregorja mat pa nej nač vod tega vedla [t. j., kdo je novi papež]. Vest je je pa strašno pekla, jən je pršla v Rim h ta novmi papeš h spovd. Papeš jo je pa spoznov, de je njegova mat, ji je pa djav: »Baba grda, stran se mi sprav!« Jən naj je tù spovedat ne vodveze ji dat.*

Za vsestransko utemeljeno razlago te izjemne razsnove bi bilo treba upoštevati še druge, in spričo gornjega podatka o pripovedovalcu predvsem italijanske variante te legende, čeprav seveda ni nujno, da bi ta poteza morala biti prevzeta od drugod. Če pa bi si stvar razlagali kot samoraslo domačo inovacijo, bi od tod lahko sklepali, da se je končna papeževa sprava z materjo zdela ponekod — ker Korenčanova razsnova verjetno ni le individualni utrinek — iz posebnih nagibov popravka potrebna. Kot takšni nagibi pa bi bili tu mogli delovati predvsem drugačni — strožji moralni vidiki, kajti materina krivda je v prvotni legendi še neprimerno večja: tam gre namreč za dvojni incest, najprej zavedni (Gregor je sin brata in sestre, kar ima izmed teh naših variant samo Jurčičeva), nato pa še nezavedni, ki pa bi po krščanski morali niti ne bil pravi greh. V borovniški varianti — kakor tudi v vseh ostalih razen Jurčičeve — Gregor ni sad incesta, temveč le nezakonski sin oziroma v prvo imenovani le »postranski« sin »jene grafne«; v teh štirih je materina krivda pravzaprav samo v tem, da sina zavrže in izpostavi nevarnosti utopitve. Spričo tega bi se ob primeru, kakršen je borovniški, kjer je Gregorjeva mati vzlic svojemu kesanju in iskanju odveze na najvišjem mestu — od lastnega sina zavrnjena, dalo misliti deloma na usedline janzenističnih vplivov (prim. R. Čebulj, Janzenizem na Slovenskem in frančiškani, zlasti str. 31 sl.), deloma pa je v tem prihajalo do izraza seveda tudi socialno nasprotje, to je ljudski odpor do Gregorjeve matere-»grafne«. Vendar pa se je zgodba bržčas le izjemoma tako zaključevala, drugače pa se ta moment v njej ali sploh ni omenjal ali pa je bil prikazan tako kakor v starejšem literarnem vzorcu in v dobrepoljski varianti — v slednji obliki pa je ta legenda zapustila domnevani rahli odsev v sicer povsem drugačni gregorjevski zgodbi iz Ospa.

Zusammenfassung

DER URSPRUNG DES STOFFES IN VODNIKS FABEL »DIE AMSEL UND DER MONAT MÄRZ«

Der Verfasser bringt in seinem Aufsätze den Beweis hervor, der slowenische Dichter Valentin Vodnik (1758—1819) habe den Stoff für seine Fabel »Die Amsel und der Monat März« (Kos in brezen, 1798) einer slowenischen Volkserzählung entnommen, welche die Volkserfahrungen über den Wettercharakter des Monats März bzw. des Frühlingsanfangs dartut. Zuletzt erwähnt er einige vermutliche Verbindungen dieser Erzählung mit der alten Oidipus-Legende über »Gregorius auf dem Stein« (Aarne-Thompson Nr. 933).

* Kramarjev narečni zapis je za našo rabo nekoliko poenostavljen. — B. M.

Seine Ausführungen beginnt der Verfasser mit der in Prosa verfassten »Vorbereitung« (»perprava«) *Vodniks* für sein Gedicht (um 1797), die er als freie Nacherzählung der erwähnten lehrhaften, lediglich das Wetter betreffenden Volkserzählung kennzeichnet, welche aber nachher vom aufklärerisch veranlagten Dichter eine Umarbeitung in vereinfachter Form in eine versifizierte Fabel erfahren hat. Dass *Vodnik* dabei stofflich tatsächlich eine volkstümliche Quelle benützt hat, beweisen zwei neuere Aufzeichnungen dieser Erzählung — eine deutsche aus Morobitz (Borovec) in der Gottscheer Sprachinsel (W. Tschinkel, ZÖV 1911, 82) und eine slowenische aus Osp bei Triest (M. Matičetov, 1949, Hs. im Ethnographischen Museum in Ljubljana, 3/19, 32–33). Von beiden ist die erstere (März trifft Amsel und Müller) viel näher *Vodniks* Aufzeichnung als die zweite (März trifft die Amsel allein), in beiden aber tritt statt des personifizierten Monats März (der hl.) Gregor auf. Es ist höchst glaubwürdig, dass in dieser Erzählung der Vorrang Gregor und nicht dem Monate März zutrifft. Der erstere ist nämlich dem Volksglauben nach noch jetzt mancherorts »der erste Frühlingsheilige«, und war es dem alten Kalender nach (vor 1582) fast buchstäblich auch, indessen der personifizierte Monat März vielleicht erst durch *Vodnik* in die Erzählung hineingeraten sein dürfte (in seiner Fabel hat er den personifizierten März sogar den Mondesvierteln nach aufgegliedert). Beide vollkommenere Varianten, jene *Vodniks* und jene aus Gottschee, stellen wahrscheinlich auch die ältere Entwicklungsstufe der Erzählung dar, die enge Verwandtschaft der beiden Aufzeichnungen aber lässt die Aufnahme einer volkstümlichen slowenischen Vorlage in das Gottscheer Erzählgut vermuten. Dafür spricht auch der Umstand, dass *Vodnik* seine Erzählung wahrscheinlich in Ribnica gehört hat, mehr noch aber die Tatsache, dass der Weg des Gottscheer Gregor »hinauf zum Himmel« auf einem rein slowenischen Wortspiel begründet ist (»Gregor gre gor« = Gregor geht hinauf), was aus dem Gottscheer Wetterspruch noch besonders erhellt: »Ist zu Gregori (12. März) schönes Wetter, so sagt man: Göre geat erscht aühin, ar b'rt erscht uhar schüf'n! (Gregor geht erst hinauf, er wird erst herabschütten!)« (W. Tschinkel, ZÖV 1909, 177 und in: Gottscheer Volkstum 1931, 223). *Vodniks* Aufzeichnung aber besitzt noch einen dritten, für das Wesen der Erzählung unwesentlichen Teil, wo März noch den Monat April antrifft — auch dafür wird im Aufsätze eine teilweise volkstümliche Parallele angeführt.

Endlich wirft der Verfasser noch die Frage über den Ursprung des Zusammentreffens Gregors mit dem Müller auf. Er vermutet, es handle sich um eine Reminiszenz aus einer anderen Erzählung mit demselben Helden, der alten Oidipus-Legende vom »Gregorius auf dem Stein«, in deren slowenischen Varianten nämlich als Gregors Nährvater am häufigsten (4:1) der Müller auftritt oder sogar auch beide Eltern Gregors Müller sind. Desgleichen dürfte auch Gregors Besorgnis um die Mutter in der Variante aus Osp eine Reminiszenz aus derselben Legende sein (wo Gregor zuletzt, schon als neueingesetzter Papst, seine bekehrte und reuige Mutter zu sich nimmt), obwohl man in den dem Verfasser bekannten Varianten einen solchen Ausgang nur einmal antrifft (Variante aus Dobropolje). Man wird das Problem dieser Legende aus dem Volksgute der Slowenen erst klären müssen, erst dann wird es auf einer breiteren Unterlage möglich sein, den Ursprung der scharfen Abweisung zu verstehen, die der reuigen Mutter zuteil wird, als sie zum Sohne (Gregor dem Papste) kommt, um die Lossprechung zu erhalten, und er sie anfährt: »Hässliches (altes) Weib, schen dich von dannen! (Baba grda, stran se mi sprav!)« Sollte sich dieser Zug als slowenische Besonderheit unserer Legende entpuppen, so dürfte man ihn mit den Niederschlägen des einst so einflussreichen Jansenismus, teilweise aber natürlich auch mit den sozialen Gegensätzen bzw. mit dem Widerstande des Volkes gegenüber Gregors Mutter als Gräfin (»grafna«) erklären können.